

Gojko Zupan

Endemitska umetnost na Kočevskem Cerkve in genius loci

Na Kočevskem¹ so ohranjeni le posamezni kulturni spomeniki. Njihova likovna vrednost je skromna. Profanih likovnih spomenikov do konca 19. stol. skoraj ni; razvaljena gradova Kostel in Fridrihštajn sta zgodovinski slikovitosti navkljub bolj domena arheologov. Arheologi so odkrili izjemen depo bronastega orodja, drugih, večjih raziskav še ni bilo. Številna vojskovanja in revščina so uničili redke gradove, utrdbe in dvorce, ki so zabeleženi zgolj v pisnih virih. Pregled umetnostnega dogajanja na teh tleh zato temelji na obstoječih ter dokumentiranih sakralnih stavbah in njihovi opremi. Popisanih je bilo 126 objektov: cerkva in kapel². Kar 77 teh stavb je uničila zadnja vojna vihra in povojna rušenja v opuščeni kočevskih vaseh³.

Provincialnosti in odmaknjenosti od vodilnih likovnih tokov navkljub je bilo Kočevsko vedno izziv za raziskovalce. Konservativni, nemško vplivani značaj območja je izjemno zanimiv za primerjave s sosednjimi regijami, kjer prevladuje in je prevladoval slovenski živelj. Odmevi vodilnih tokov in ambicioznejših gradenj izven Kočevske pomenijo za ta teritorij napredne in sveže vetrove. Severnjaški, močnejši vplivi se v kulturni dediščini prepletajo z mediteranskimi.

Umetnostni zgodovinar France Stele je pronicljivo ovrednotil likovni značaj tega dela Slovenije leta 1933⁴. Stele je svoje ugotovitve objavil v pub-

likaciji z značilnim naslovom Etnolog in s tem opredelil značaja pisanja. Ugotovil je, da se ob zemljepisnem položaju v obravnavanem delu Slovenije kaže posebno razpoloženje rase in njena tradicija. Zapisal je, da so nujne topografske raziskave umetnostnih zgodovinarjev in etnologov, ki bodo osvetlile vse detajle in ne zgolj vrhunske izdelke.

Viktor Steska je pred prelomom stoletja pisal prve okvirne topografije⁵, po drugi svetovni vojni je sakralne spomenike skupaj s sodelavci raziskoval Marijan Zadnikar⁶, urbanistično shemo Kočevja je predstavil Stane Bernik⁷. Posebej je o kočevski ustvarjalnosti pisal še Ivan Komelj⁸. Izčrpno je zgodovinske vire in terenske raziskave v prvo in edino celostno zgodovinsko prezentacijo kočevskega ozemlja zaokrožil Mitja Ferenc⁹.

Čas je znotraj Kočevskega tekel počasneje. Gozdno območje je bilo neposeljeno, posamezni zaselki so stali ob redkih poteh in rekah. Rob krščanske Evrope je v srednjem veku, od srede 14. st. naprej, poseljevala zmes Slovencev in trmastih Nemcev. Vsaka novost se je tu uveljavila več desetletij kasneje kot v ostali Sloveniji. Posamezne značilnosti arhitekture, kiparstva in slikarstva kažejo podobnost z Belo krajino, druge so slične koroškimi in tirolskimi virom. Kolonizacijski vpliv s Tirolske in Koroške je opaznejši v tlorisnih shemah vasi in v postavitvah cerkva na izpostavljene robove naselij, včasih na poudarjen otok sredi vasi. "Slovenska" tipika s skrito kontinuiteto gradišč in refugijev odseva v cerkvah na vrhu gričev ali na

¹ Območje Kočevskega (=Kočevska) je v različnih razpravah različno veliko. Pogosto je kot meja vzeto območje poselitve Kočevskih Nemcev. (Glej katalog: Kočevska Izgubljena kulturna dediščina kočevskih Nemcev). Redkeje jemljejo upravno mejo nekdanje občine. V besedilu se omejujem na tretjo, cerkvenoupravno mejo dekanije Kočevje.

² Natančneje so posamezne stavbe opisane v knjigi Cerkve na Kočevskem nekoč in danes, Kočevje, 1993. Uvod knjige je napisal France M. Dolinar, topografijo sva na podlagi gradiva, ki ga je več let zbiral Mitja Ferenc in s pomočjo terenskih ogledov (pomlad in poletje 1993) napisala Mitja Ferenc in Gojko Zupan. V dokumentaciji Uprave za kulturno dediščino so obširnejši opisi posameznih stavb. Objekti predstavljajo skoraj 5% vseh slovenskih sakralnih stavb.

³ Dokumentirano je 77 rušenj do leta 1980.

⁴ France STELE, Umetnost Dolenjske: Kulturno geografski poskus k problemu slovenske umetnostne zgodovine, Etnolog V in VI, Ljubljana, 1933. s. 177-200.

⁵ Viktor STESKA, Doneski k zgodovini kočevske fare, Zgodovinski zbornik, Priloga Ljubljanskemu škofijskemu listu VIII/30, VIII/31, IX/31, IX/37, X/38, Ljubljana, od 1895-1897.

⁶ Marijan ZADNIKAR, Gradivo za umetnostno topografijo Kočevske, Zavod za spomeniško varstvo SRS, Ljubljana, 1968.

⁷ Stane BERNIK, Kočevje Urbanistično-arhitekturni oris; topografsko gradivo, Ljubljana, 1969.

⁸ Samostojno poglavje pod naslovom Umetnostni spomeniki Kočevske je Dr. Ivan Komelj napisal za knjigo Kočevsko, Kočevje 1956.

⁹ Mitja FERENC, Izgubljena kulturna dediščina kočevskih Nemcev, Ljubljana, 1993. Ob katalogu je pomembna informacija razstava z dodatnimi opisi na panojih.

Uničena notranjost s slavoločno steno podružnične cerkve sv. Trojice, Rajndol, 17. stol. (foto Josef Dornig, 1924).

razglednih pomolih. Pri gradnji in krašenju cerkva je šlo često za podzavestne odločitve, kjer je vplivala sestava prebivalstva. V podobno revni Beli krajini se je v arhitekturi, najbolj v stavbnih lupinah, v poznem 17. stol. razživel barok. Na območju Kočevja se je pojavil nekaj kasneje zgolj v redkih reprezentančnih prezidavah in nekaj čebulastih kapah zvonikov ob romarskih poteh. Zasnova Nove Štifte je odmevala na Vinjem vrhu. V vmesnem prostoru je podobno obliko dobil le par kapel. Še danes najbolj znani, akademsko šolani kipar področja teše kipe s sekiro; njegovi kolegi izven regije rezbarijo z dleti¹⁰. Če bi v likovni pregled vključili zgolj vrhunske izdelke, ki izvirajo z območja ali so zašli na Kočevsko, bi bila slika ustvarjalnosti izkrivljena. Na drugi strani običajni likovni izdelki Kočevskega redko presegajo nivo ljudske umetnosti. Vsi so dragocena priča medsebojnih oplajanj "vrhunskega ustvarjanja" in želja ter zmogljivosti province. Likovnost med Rinžo in Kolpo je zastala, enako kot je obstal razvoj rastlinja v hladnih kraških vrtačah. Biologom so pasovi endemičnega ledenodobnega rastlinja dragocen laboratorij. Enako se je pokazalo pri pričah umetnostne preteklosti, ki so vez med posameznimi minulimi dobami. Zato sem avtohtono likovno ustvarjalnost Kočevskega poimenoval Endemitska umetnost.

Gradbeniki so zidali skromno. Racionalnost je opazna v kamnitih apnenčastih zidovih¹¹ razvalin, ki jih ne prekrivajo več ometi. Starejših, domnevno lesenih sakralnih stavb ni več¹². Zamenjali so jih ometani ali kamniti zunanji zidovi. Standardne tlorise sestavljajo: odprta lopa na zahodni strani, manjša pravokotna ladja in ožji, tristrano zaključen ali zaobljen prezbiterij. Le redki prezbiteriji imajo gotski talni zidec¹³.

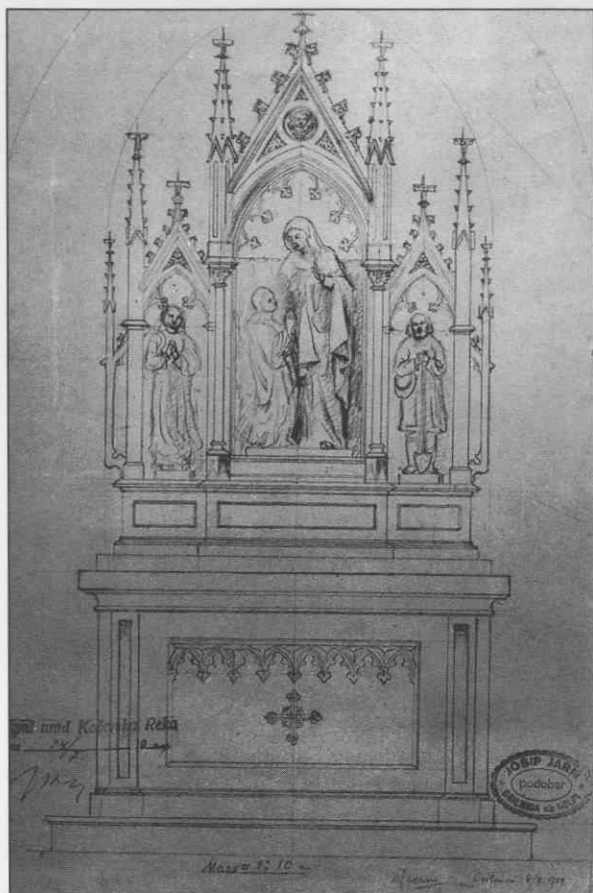
Stopnjevanje kvadraste ladje z ravnim lesnim stropom v zidan in obokan prezbiterij je pravilo, ki je v prostoru med Ribnico in Osilnico vladalo do poznega 18. stol. Strehe so bile dvokapne. Strešne tramove in stropne ter škodlasto kritino so ljudje sami tesali iz lesa okoliških gozdov. Vešče mojstre so poiskali le za klesanje okenskih okvirov, vrat in obočnih reber. V Sloveniji so kamnoseki za členitve najraje uporabljali peščenjak ali tuf. Na Kočevskem so za obočne člene skoraj brez izjeme dolbli lehnjak. Tradicija form je bila trdoživa. Kamniti členi so še v sedemnajstem stoletju, ki je drugje rojeval baročno življenje, ostajali gotsko porezani. Sakralni objekti so se razlikovali od sta-

¹¹ Apnenec so nalomili v najbližjem kamnolomu ali kar pri pripravi terena za gradnjo.

¹² Domneve potrjujejo stanovanjske hiše, kjer so lesene stene prekrili z ometi in fotografije starejših lesenih svetišč. Do danes so bili ohranjeni celo leseni, le z ometom prekriti oboki - npr. Polom.

¹³ Kapela Sv. Krvi v Mozlju ima ohranjen zidec z zgornjim, porezanim robom iz kosov klesanega lehnjaka.

¹⁰ Kipar Stane Jarm: jeseni 1995 je postavljena njegova razstava v galeriji v Kostanjevici.

Skica oltarja sv. Ane, delavniška tradicija družine Rutar in Jarm, Spodnji Vecenbah, 19. stol. (Janez Jarm).

novanjskih hiš zaradi zvončnic¹⁴, dvignjenih sten z odprtinama za zvonova in samostojno streho. Odprte zvončnice nad vhodnimi vrati so v devetnajstem stoletju običajno zamenjali zvoniki z vitko, korenasto neogotsko kapo. Skodle so se umaknile pločevini, opečnim in betonskim strešnikom. Višinski zagon zvonikov ni presegel višin najvišjih smrek. Redka čokata pritličja stolpov so običajno znak starejših zidav in utrjenih taborskih stolpov in ne ambicioznejših form¹⁵.

Samosvoji patrociniji so najstarejši dokaz časovne rasti posameznih cerkva. Natančno raziskavo te teme še čakamo. Okvirne analize potrjujejo do sedaj znana zgodovinska dejstva. Stavbe so najprej gradili v večjih središčih (Kočevje) in ob poteh (Mozelj). Pred sredino 14. stol. zidanih cerkva na ožjem območju ni bilo¹⁶. V arhivih so kot starejše

omenjene sakralne stavbe v Kočevju, Kostelu, Osilnici in v Gotenici ter na robu sedanje dekanije v Poljanah¹⁷. Imena cerkva ob cestnih povezavah so navezana na zavetnike romarjev (Jakob, Trije kralji). Kasneje so številnejši zavetniki pred boleznimi (npr. Kozma in Damijan, Valentin). Na glavnih oltarjih je sorazmerno malo kmečkih svetnikov in priprošnjikov¹⁸, ki so redni spremljevalci stranskih¹⁹.

Vzporednica analizam arhitekture je patrocinijska Kostela. Sredi trga Kostel stoji cerkva sv. Treh kraljev. Postavljena je v zavetju gradu in ob poti, v kraju, v katerega so se zatekali romarji²⁰. Svetišče je gotovo eno starejših s tem patrocinijem v Sloveniji, nastalo je lahko najprej v drugi polovici 14. stol.²¹.

Baročni razcvet potrjujejo kapele in cerkve, posvečene Frančišku Ksaveriju²². Značilni patrocinijski 18. stol. žal ni našel odmeva v smelem valovanju arhitekturnih plaščev. Centralno zasnovane kapele na obrobju kočevskega mesta le v odmevih primerjamo z omenjeno Novo Štífto ali Vinjim vrhom v Beli Krajini. Edino dvostolpno pročelje s čebulastimi kapami so postavili v Nemški Loki. Na novi par stolpov so morali čakati do 20. stoletja.

Oprema cerkva kaže svojo zgodbo. Med ostanki opreme so izdelki, ki izstopajo s starostjo ali kvaliteto. Kadilnica iz Kostela²³ je najstarejši znan primer svoje vrste v Sloveniji, enako velja za predelano gotsko monštranco iz Gotenice²⁴. Svetniška slika Janeza Kancija, izdelek Fortunata Berganta in druga s Kristusovo podobo iz kroga Valentina Metzingerja²⁵ sta olji, ki sodita v narodne muzeje.

Zlati oltarji sedemnajstega stoletja v Ribjeku in na Trati v Kočevju so vzporednica izdelkom s sosednjih področij. Razgledani naročniki so jih naročili izven območja in prepeljali v svoja svetišča. Nekaj opreme je prišlo iz razpuščenih samostanov v času jožefinskih reform. Nivoja niso presegli v devetnajstem stoletju, kljub delavnicam v okolici Kočevja in Osilnici. Izjema so rokokojsko vitke fi-

¹⁷ Anton SKUBIC, Zgodovina Ribnice in ribniške pokrajine, Buenos Aires, 1976. str. 14.

¹⁸ Več cerkva je bilo posvečenih zavetniku živine sv. Lenartu.

¹⁹ Notburgo srečamo na več stranskih oltarjih, celo na vitražu v Stari cerkvi. Podobno velja za Izidorja.

²⁰ Romarji so hodili v Köln, kjer so shranjene relikvije kraljev. Ena cerkev povečana sv. Trem kraljem je bila v Kostelu, druga v Črnem potoku, kar je za skromno razdaljo med njima nenavadno.

²¹ Leto svetnikov I, Ljubljana, 1968, str. 110.

²² Kočevje, Kočevska Reka, Stari Kot, Zadarc.

²³ Kadilnica je shranjena v zbirki Narodnega muzeja.

²⁴ Monštranca je bila predelana in je datirana 1517. Shranjena je v cerkveni zbirki.

²⁵ Bergantova slika Janeza Kancija je nastala 1768 in je stala na stranskem oltarju v Dolgi vasi. Podoba Kristus Zveličar, nastala po 1750, je bila pritrjena v glavnem oltarju v Dolgi vasi.

¹⁴ Zvončnice se razlikujejo od zvonikov na preslico. Imajo široko, štirikapno streho. Zvončnice so osrednjelovska značilnost.

¹⁵ Dokazan del tabora je stolp v Mozlju, enako velja za pritličje zvonika v Dragi in na Fari.

¹⁶ Romanski elementi cerkve v Štalcerjih so bolj želja redkih raziskovalcev kot realna oblika 13. stol.

Podrta zunanost cerkve z zaprto lopo in zvončnico, podružnična cerkev sv. Trojice, Rajndol, 17. stol. (foto Josef Dornig, 1924)

gure glavnega oltarja v župni cerkvi v Mozlju, ki še skrivajo pravega avtorja. Kipi iz Mozlja²⁶ ter Kočevske Reke²⁷ govore, da je območje imelo umetnine, ki so uvrščene v vrh slovenske kulturne dediščine svoje dobe. Posebnost, ki sodi v vsak pregled slovenskega baroka, sta stranska oltarja v mozelski župni cerkvi. Med boljša uvožena izdelka sodita še sliki Jurija Šubica. Na stranskem oltarju v Osilnici je stala oljna podoba Poklona sv. Treh kraljev in njej nasproti znova zdravnika sv. Kozma in Damijan²⁸. Očitno sta bili podobi naročeni za konkreten prostor. Uvoženi, leta 1887 naslikani sliki sta ostali brez neposrednih naslednikov v svoji cerkvi in okolici.

Podobno domnevamo za zvonove, ki so bili pogosto najbolj dragocen del cerkvene opreme. Ulili so jih v najbolj znanih livarnah v Ljubljani in širše. Neposrednih dokazov je malo, ker je avstro-ogrsko vojaštvo 1917 odneslo skoraj vse bronaste izdelke. Kar je ostalo, so raznesli v času druge svetovne vojne.

Notranjosti cerkva so bile poslikane. Dokumentirani primeri segajo od poznega 15. stol. do našega časa. Prezbiteriji ali ladje v Črnem Potoku, Klinji vasi, Podstenah, Polomu, Ribjeku in Vidmu kažejo fragmente ohranjenih fresk. Na fotografijah so dokazane slikane stenske dekoracije še v Kočah

ter Novih Lazih. Prizori povezujejo ikonografijo pisane gotike²⁹ s poznobaročnimi okrasi. Slikarije so bile pogosto delo domačih delavnic.

V cerkvi v Klinji vasi so restavratorji na slavo roku pred kratkim³⁰ odkrili podobo viteza na konju: sv. Jurija. Slikar je barve prilagodil paleti, ki jo je uporabljal avtor poslikav lesenega stropa. Pri izbiri podobe viteza v oklepu in z vihrajočim ogrinjalom se je naslonil na grafične liste poznega 17. stol. Poteza čopiča je dovolj samozavestna. Kvaliteta slik je malenkost boljše kot stropne dekoracije ali slabše ohranjena poslikava v Vidmu.

Leto 1995 je na Kočevskem pokazalo še drugo večjo stensko poslikavo. Prefinjeni podobi sv. Mihaela s tehtnico se je v Črnem potoku pridružil Pohod treh kraljev na nasprotni, severni steni³¹. Freska je oblikovana kot stenska preproga. Prizor okvirja širok dekorativni pas, ki formira podolgovat pravokotnik³². V njem kopitljajo drug za drugim štirje konji z velikimi glavami in kmečko tršatimi oblinami. Dva kralja jezditna skupaj z opredo, prvi kralj je razjahal in se verjetno

²⁹ Oboki prezbiterijev so bili namenjeni Kristusu ali prizorom z Marijo, nižje so bile svetniške legende.

³⁰ Freske, ki so bile delno vidne pod ometi, je očistil restavrator Ivan Bogovčič jeseni 1995. Dokazane so slike na slavo ločni steni, v ladji sledov fresk niso našli. Podobe še niso retuširane.

³¹ Freska je bila očiščena poleti 1995. Dela je tudi tu vodil Restavratorski center in g. Ivan Bogovčič. Podatke pa je posredovala Alenka Železnik, za kar se ji zahvaljujem.

³² Prizor je poškodovan, ker so v 19. stol. vzdali dve okni. Komaj berljiv je tudi sprednji del s prizorom pred Herodom.

²⁶ Kipi sv. Lenarta in obeh prvakov apostolov ter okras atike in skulpture robnih oltarjev so nastali v neki ljubljanski delavnici okoli 1764.

²⁷ Avtor je po mnenju Sergeja Vrišerja Francišek Duldt iz leta 1765.

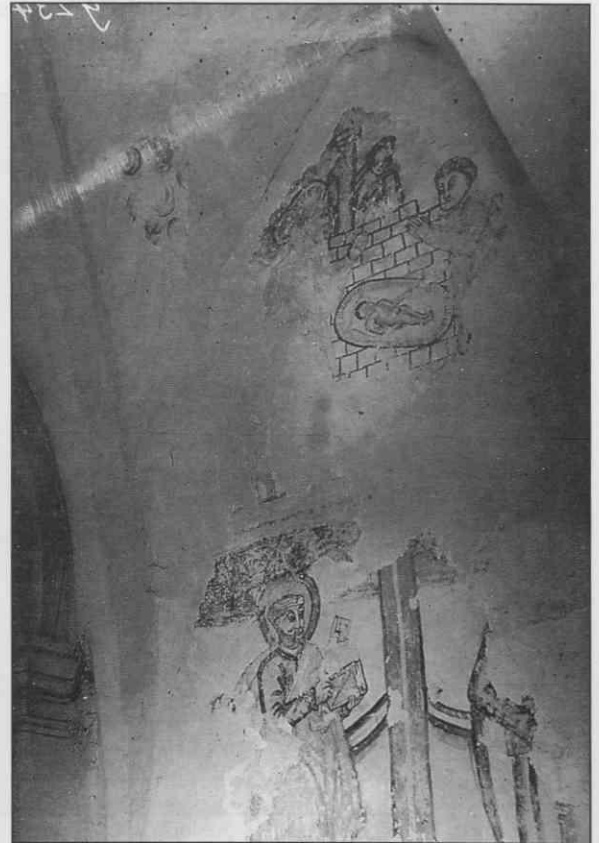
²⁸ Sliki sta shranjeni v Narodni galeriji. V Osilnici sta kopiji.

Vas in dominantna dvostolpna cerkev, župnijska cerkev Žalostne Matere božje, Nemška Loka, 1763 (foto Bundesarchiv Koblenz)

priklonil pred Herodom³³. Ob jezdecih hodi par spremljevalcev. Izrazitejši oproda v modrem oblaku spominja na Petra Klepca z dolgimi, rdečimi dokolenkami. Baročno razgibana je stoja konj, ki se vzpenjajo. Poznavalci postavljajo nastanek teh podob v pozno 16. stol.³⁴ Za slikarja, ki je slikal te podobe, se je takoj pojavilo ime: Mojster Martina Krpana. Velike, okorne figure spominjajo na Kraljeve³⁵ ilustracije, ki so nastale tri stoletja kasneje. Verjetno so slikali podobe pred rezbarjenjem oltarja, največ desetletje pred 1580³⁶. Ikonografska posebnost je povezava slikanih prizorov in rezljanega zlatega oltarja v kontinuirano zgodbo.

Verjetno segajo skromno dokumentirani ostanki slikarjev v Polomu enako v pozno 16. stol., čeprav smo jih optimistični popisovalci postavljali celo v pozno petnajsto stoletje. Na levi, severni steni je bil, enako kot v Črnem potoku, naslikan Pohod kraljev. Dekorativni stenski okrasji so nastajali tudi v 19. stol. Tradicija figuralnih stenskih slik je trdoživa in sega celo do zadnje svetovne vojne. Prezbitarij v Polomu je datiran z letnico 1838, na stenah pa so razpoznavni Lovrenc, Peter, Pavel, Štefan, slikani s hladno učinkujočimi barvnimi

Uničena poslikava Kristusovega rojstva in podobe apostolov, podružnična cerkev sv. Jurija, Novi Lazi, 17. stol. (foto France Stele 1935)

³³ Figura Heroda je skoraj do nespoznavnosti uničena. Verjetno ne gre za Marijo z otrokom. V vogalu je naslikano še Križanje, brez neposredne povezave s Herodom.

³⁴ Mnenje dr. E. Cevca. Za prijazno oceno se mu zahvaljujem.

³⁵ Tone Kralj, 1954

³⁶ Datacija oltarja ni natančna, ker so figure večkrat prebarvane. Najstarejši grafiti na hrbtni strani segajo pred konec 17. stol.

Uničen glavni oltar cerkve v Dolgi vasi, bližina Valentina Metzingerja, okoli 1750 (foto Marijan Zadnikar, 1948, Arhiv uprave za kulturno dediščino)

Fortunat Bergant: Podoba Janeza Kantija, Dolga vas, 1755 (foto Marijan Zadnikar, 1948, Arhiv uprave za kulturno dediščino)

toni. Mediteranska mehkoča je segla v poslikavo oltarne stene Stare Cerkve³⁷ in v Kočevje³⁸.

Vrnimo se k arhitekturi. Središče Kočevskega, Kočevje ima eno samo višinsko dominantno. Nad mestom vlada od 19. juliju 1903. nova dvostolpna, neoromanska cerkev. Nastala je v času prvih topografskih popisov V. Steske. Postavili so jo s pomočjo knezov Auerspergov kot pendant gradu, boljše baročni palači, ki je bila ena od številnih žrtev druge svetovne vojne na tem območju. Starejša, baročna plemiška cerkev na isti lokaciji je bila žrtvovana za novo samozavest mesta, utemeljeno z železnico in rudnikom. Likovni in sakralni simbol seva skozi kočevska zvonika vero v lepo in božje. Arhitekt Friedrich vitez Schmidt, avtor Mestne hiše na Dunaju, je bil pravi avtor zvonikov in cerkve za Kočevje in njegovo zlato dobo. Kočevski Nemci so iz prestolnice avstro-ogrške države pripeljali uveljavljenega arhitekta. To ni mogel biti Loos ali Plečnik ali Fabiani. Načrtovalec je moral biti predstavnik nemškega historizma in šablonskih načrtov. Prostorna cerkev

je bila vrh umetnostnega razvoja na Kočevskem in njegov labodji spev, bila je zrcalo razvoja indu-

Odstranjeni leseni poslikani strop, podružnična cerkev sv. Nikolaja, Videm, 16. stol. (foto Marija Kundegraber, 1961)

³⁷ Domenico Fabris (1860) se je naslonil na Tizianove predloge in modne preraphaelite.

³⁸ Avtor fresk v slovenski skupščini, Slavko Pengov, je kot eno svojih prvih del izpeljal poslikavo apside župne cerkve v Kočevju. V tradiciji zgodnjekršćanskih mozaikov je upodobil Kristusa učitelja med angeli, svetniki in apostoli.

Uničeni detajl stropne figuralne poslikave, podružnična cerkev sv. Andreja, Kleč, 17. stol. (foto Bundesarchiv Koblenz)

Freske na severni steni podružnične cerkve sv. Treh kraljev, "Mojster Martina Krpana", Črni Potok, pozno 16. stol. (foto Gojko Zupan, 1995)

Uničena freska - Glava apostola Petra, podružnična cerkev sv. Jurija, Novi Lazi, pozno 16. stol. (foto France Stele, 1935)

strije in velikonemške ideje. Razsežno župnijsko svetišče v Kočevju bi lahko bilo sedež škofa³⁹, če ne bi desetletje kasneje prišle v deželo hude preizkušnje, prva svetovna vojna, nova slovanska država in druga svetovna vojna. Cerkev je bila nenadoma prevelika za spremenjeno funkcijo kraja in je postala simboličen Dunaj v malem.

Plemeniti F. Schmidt je načrtoval kamnito kočevsko sakralno stavbo, kot bi vedel, da je na krasu apnenec skoraj edino gradivo za zidavo. Kamen je bil običajen material časa, z njim se je Schmidt seznanjal med delom pri milanski stolnici in ob prenavljanju glavnega pročelja katedrale sv. Štefana. Zidovi župne cerkve sv. Jerneja so sestavljeni iz grobo klesanih kvadrov, ki valove v duhu slik in pročelij tedanje dobe. Do sedemdesetih let dvajsetega stoletja so v ožjem in širšem okolju posnemali takšno zunanjo gradnjo s kamnitimi kladami. Stroge forme so dodale severnjaški nadih. Enak racionalizem je od prvih zgradb štirinajstega stoletja obvladoval najbolj rustikalne

ambiente sakralnih stavb v Sloveniji. Pretanjena likovnost, enako čuteča kot pri delih najboljših umetnikov, je ostala vtkana v lokacijah cerkva in kapel. Vsebina je bila funkcija likovne oblike in ta njen izraz.

Mala regija ima kljub skromnemu likovnemu nivoju značilnosti ustvarjanja večjih dežel. Svoje izdelke so prinašali umetniki iz širšega sveta, zasledimo furlanska in tirolska imena. Tu so kontinuirano delovale posamezne podobarske delavnice; pogosteje v slovenskih vaseh. Svoje izdelke so prodajale znotraj Kočevskega in vse do Karlovca. Zahtevnejša dela so naročali na zahodu in severozahodu, praktično nikoli vzhodno⁴⁰: v Cerknem, Poljanski dolini, Ljubljani in na Tirolskem. Ohranjeni ambienti so ostali redka priča poznosrednjeveškega načina gradnje in dekoriranja sakralnih prostorov. Skromne podružnice z zvončnicami so most, ki povezuje visoko umetnost večjih krajev in ljudsko umetnost, ki sega do poslikav skrinj in dekorativnih bogkovih kotov v kmečkih izbah. Ambienti z lesenimi poslikanimi stropi in okornimi oltarji so endemit, ki je nenadomestljiva priča življenja naših dedov. Nikjer v Sloveniji ni ohranjeno ali dokumentirano toliko slikanih stropov. Ob obeh prenovljenih lesenih dekoracijah v Klinji vasi in Ribjeku bi morali posebej omeniti vsaj Videm, kjer so baročno dekorativno slikarstvo uničili ob prenovi v osemdesetih letih⁴¹. Isti avtor kot v Klinji vasi je dekoriral notranjost v Kleču, in podobna delavnica je delala v Belem kamnu. Bolj samozavestna roka je uporabljala čopič v Ratju in Prevolah.

Naše stoletje je bilo čas velikih ujm, ki so nasledile stoletja turških pustošenj. Turki so kontinuirano ropali že v 15. stol. Kar niso odnesli oni, so morali ljudje oddati 1526. za obrambo proti njim⁴². Monštranco iz Gonenice je tedaj gotovo skrnil duhovnik, ki ni verjel oblastem in njihovi grabljljivosti. Ljudje so se zatekali k svetnikom, v tabore, ki so jih sami uredili okoli cerkva (Mozelj, Borovec, Gonenica, Kostel). Branili so svojo duhovno identiteto, svoje bližnje in pridelke, ki so jih uspeli skriti za zidovi. Podoben čustven odnos je bilo iskanje pomoči v boleznih ali gradnja cerkva ob ozdravitvah. Marija Zavetnica in posamezni svetniki so bili pogosto edini tolažniki ljudi v hudih časih. V kapele in cerkve so prinašali diletantsko slikane vendar prisrčne votivne podobe.

³⁹ Prezbiterij je izjemno širok, v njem je stal neoromanski baldahin, prostor je bil ločen od cerkve s kamnito ograjo.

⁴⁰ Velika razstava umetnostnih izdelkov zagrebške nadškofije ni pokazala nobenih vezi. Sveti trag, 900 godina umjetnosti zagrebačke nadbiskupije 1094-1994, Muzej Mimara, Zagreb, 1994. /katalog razstave/

⁴¹ Strop bi lahko rekonstruirali, ker so ohranjeni barvni posnetki dekoriranih lesenih kaset.

⁴² Cesar je 1526 odredil oddajo cerkvenega posodja za vojne davek.

Zunanost župnijske cerkve sv. Jerneja, Kočevje (prej sv. Sebastjana in sv. Fabijana) Friedrich von Schmidt, 1903 (foto Josef Dornig, 1918)

Trdo delo in navezanost na zemljo sta pomagala skozi viharje.

Med prvo svetovno vojno je avstrijska vojska odpeljala vse večje zvonove. Hemingwayevske slutnje so se uresničile. Izgubil se je dragocen del dediščine, ki je bil v veliki meri vezan na ljubljanske zvonarje delavnice Samassa in njihove predhodnike. Pokrajina si še ni opomogla, ko je leta 1941 prišla druga svetovna vojna. Najhujši udarec je bila izselitev Nemcev. Cerkve so ostale zapuščene, nekaj opreme so prebivalci celo odpeljali s seboj proti Brežicam. Del svetniških podob so shranili v zavetja domačih cerkva. Sledila so rušenja in požigi Italijanov, Nemcev, partizanov in celo četnikov. V izpraznjenem prostoru so za njimi nekulturno gospodarili novi oblastniki. Prizadeta je bila sakralna arhitektura, še bolj oprema in poslikave. Deli te opreme so se izgubljali v širše okolje Slovenije in čez meje. Pri prenovah včasih preveč hitimo in za svetlimi zidovi izginjajo dragocene priče preteklosti⁴³. Kvalitetna prenova cerkve v Ribjeku in podobno delo v Klinji vasi

⁴³ Skurili so letve in deske stropa v Žurgih in omenjenega v Vidmu. Uničili so večino fresk v Vidmu.

kažeta pravo pot, sodelovanje strokovnjakov in domačinov.

Kočevski genius loci ostaja na pragu 21. stoletja podoben svoji zapisani zgodovini. Pred gradnjo nove cerkve v Kočevski Reki je bil razpisan natečaj za izbrano arhitekturo. Zmagal je projekt domačina, ki ga ne odlikujejo modernistične forme. Drugi javni natečaj je bil razpisan za kapelo ob breznu pod Krenom. Izbrana je bila sveža oblika z zaobljenim prostorom. Lokalni vpliv je sakralni stavbi že pred izvedbo dodal skromen zvonik in s tem prilagodil njeno osnovno obliko. Endemitska miselnost rojeva novo endemitsko umetnost.

ZUSAMMENFASSUNG

Endemische Kunst in der Gottschee Die Kirchen im genius loci

In der Gottschee sind einzelne, überwiegend sakrale Kulturdenkmäler erhalten. Ihr Kunstwert ist bescheiden. Trotz ihrer Abgelegenheit bedeutete die Gottschee immer eine Herausforderung für die Forscher. Der konservative, deutschbeeinflusste Charakter dieses Gebietes eignet sich im besonderen Maße zu einem Vergleich des Kunstschaffens. Die Zeit verging in der Gottschee langsamer. Jede Neuheit setzte sich hier einige Jahrzehnte später durch als im übrigen Slowenien.

Würde man in eine Übersicht des Kunstschaffens nur die wenigen hervorragenden Kunstwerke einbeziehen (die Monstranz aus Gonenica/Götenitz, die Statuen von F. Duldt, die Gemälde von Bergant), so ergäbe das ein falsches Bild des Kunstschaffens in diesem Gebiet. Die gängigen Kunststücke überschreiten nur selten das Niveau der Volkskunst. Alle zusammen legen ein wertvolles Zeugnis ab von der Wechselwirkung zwischen dem "höchsten Kunstschaffen" und den Wünschen und Leistungsfähigkeiten der Provinz. Die bildende Kunst zwischen Rinža und Kolpa blieb in der Zeit stehen, die Zeugnisse der künstlerischen Vergangenheit stellen Verbindungen zwischen den einzelnen vergangenen Epochen her. Aus diesem Grunde nenne ich das autochthone Kunstschaffen in der Gottschee "endemische Kunst". Sie kommt in der bewährten zentralslowenischen Grundrißschema der Pfarrkirchen zum Ausdruck. Es beginnt mit einer

offenen Vorhalle und geht unter einem zwei-
 bogigen Erdgeschoß des Glockenturms in ein
 quadratförmiges Kirchenschiff über und durch
 einen Triumphbogen in ein dreiseitig abschließ-
 endes und gewölbtes Presbyterium. Wegen ihrer
 ungeschickten Nachahmung der Malereien im
 Innern und wegen der bemalten Holzdecken
 erinnern die kleinen Kirchen an Bauerntruhen.

Größere Ambitionen kommen in den "goldenen"
 Altären des 17. Jahrhunderts und in der Barock-
 architektur der seltenen Sakralräume der Pfarr-
 kirchen zum Ausdruck. Einen Höhepunkt der
 Wünsche und Leistungsfähigkeiten der Gegend
 und zugleich einen Schwanengesang stellt die
 Pfarrkirche des hl. Bartholomäus in Gottschee dar,
 ein Nachhall des Wiener Historizismus.

